Humanitas Pedagogika i Psychologia, ss. 37-53
ISSN 2956-3992

Oryginalny artykuł naukowy (original article)

Data wpływu/Received: 1.10.2024
Data recenzji/Accepted: 14.12.2024
Data publikacji/Published: 31.12.2024

Źródła finansowania publikacji: Uniwersytet Rzeszowski

DOI: 10.5604/01.3001.0055.0294

Authors' Contribution:
(A) Study Design (projekt badania)
(B) Data Collection (zbieranie danych)
(C) Statistical Analysis (analiza statystyczna)
(D) Data Interpretation (interpretacja danych)
(E) Manuscript Preparation (redagowanie opracowania)
(F) Literature Search (badania literaturowe)

Barbara Lulek[1]

RODZINA – MIEJSCOWOŚĆ – MIEJSCE. O PATRIOTYZMIE W WYMIARZE LOKALNYM. POKOLENIE 20-, 40- I 60-LATKÓW NA PODKARPACIU

WSTĘP

Człowiek przynależy do określonej przestrzeni, miejsca praktykowanego (Muszyńska, 2013, s. 161), w którym uaktywnia własne zaangażowanie, poznaje jego kulturę oraz buduje tożsamość w wymiarze społecznym i lokalnym. W takich miejscach jednostka funkcjonuje, działa, dostosowuje się i zmienia układy społeczne, samostanowiąc o sobie i integrując się z grupami określonego terytorium (tamże, s. 168-169). To swoiste mikrośrodowisko życia jednostek i grup o określonej tożsamości kulturowej, budujące wspólnotę.

[1] ORCID: 0000-0003-3914-6720; Uniwersytet Rzeszowski, ul. ks. J. Jałowego 24, 35-010 Rzeszów; tel. 178721804; sekretariat.ip.cs.@ur.edu.pl; blulek@ur.edu.pl

Lokalne środowiska dbają o tradycje, obyczaje oraz etos godnego postępowania i dobrej, odpowiedzialnej pracy (Niemiec, 2005, s. 166). Członków społeczności lokalnej łączy emocjonalny i intelektualny związek z najbliższym otoczeniem, często określanym jako *mała ojczyna* (Theiss, 2004, s. 37)[2] lub *ojczyna lokalna* (Buszta, 2005, s. 102). To miejsce, które umożliwia jednostce zakorzenienie się w środowisku i świecie, bycie u siebie, godną obecność, a jednocześnie uczestnictwo i przekształcanie zastanego dziedzictwa pokoleniowego. Człowiek identyfikujący się z małą ojczyną jest jednostką autonomiczną, odpowiedzialną, otwartą i tolerancyjną wobec innych ludzi, kultur i religii. Wymieniona kategoria wyraźnie odwołuje się do wartości, takich jak miłość do otoczenia, wolność i godność jednostki, sprawiedliwość międzyludzka, wspólne dobro, samorządność (Theiss, 2004, s. 38). Dostrzec należy także lojalność oraz przywiązanie do rodzimych krajobrazów i ziemi. Mowa zatem o patriotyzmie lokalnym, rozpatrywanym jako autoidentyfikacja z określonym terenem, obszarem, regionem. To stan świadomości, manifestujący się pozytywną i twórczą postawą jednostki wobec najbliższego otoczenia, okolicy (Kasprzyk, 2016, s. 261). W takich granicach patriotyzm lokalny odnosi do miejsca urodzenia, wychowania oraz zamieszkania człowieka, krajobrazu, ludności, symbolów, wytworów kultury materialnej i duchowej oraz emocjonalnego z nimi związania – zakorzenienia w miejscu (Szczurkowska, 2016, s. 27-28), regionie, krainie etnograficznej (Wiłkomirska, Fijałkowski, 2016, s. 71).

Zdaniem Janusza Majcherka utożsamienie z miejscem, w którym osoba się urodziła i żyje, oznacza zobowiązanie do przysparzania dóbr i walorów miejscu (Majcherek, 2006, s. 54-55). Obrazuje zatem pozytywistyczny patriotyzm pracy i zaangażowania. Do elementarnych przejawów patriotyzmu lokalnego zalicza się: identyfikację z regionem, wspieranie działań przyczyniających się do rozwoju miejsca, znajomość historii zamieszkiwanego terenu i postaci historycznych związanych z obszarem, udział w wyborach samorządowych, wspieranie regionalnych producentów, angażowanie się w sprawy ważne dla regionu, dostrzeganie różnic kulturowych pomiędzy regionami i kultywowanie tradycji regionalnych, jak też emocjonalne ustosunkowanie się do spraw regionu (Trosiak, 2014, s. 167-171). Mowa zatem o kompleksie cech i zachowań, które są użyteczne dla dobra określonego miejsca. Patriotyzm lokalny wyzwala aktywność, pobudza inicjatywę, staje się źródłem inspiracji do działania, kształtuje zaangażowanie zarówno jednostek, jak i zbiorowości społecznych, zwłaszcza władz lokalnych, instytucji, środowisk twórczych, reprezentujących określoną zbiorowość jako całość.

Marian Malikowski (1988, s. 287-288), analizując zagadnienie patriotyzmu lokalnego, wskazuje na jego kluczowe znaczenie dla więzi lokalnych, zarówno struk-

[2] Termin ten wprowadzony został do literatury przez Stanisława Ossowskiego, jako kategoria psychofizyczna i kulturowa. Odnosi się do obszaru oraz postaw, emocji, wartości i znaczeń. To kategoria aksjonormatywna i pragmatyczna.

turalno-organizacyjnych jak i mechanicznych oraz aksjonormatywnych, a tym samym spójności zbiorowości terytorialnych o różnym zasięgu. W takim ujęciu patriotyzm lokalny to zespół pozytywnych postaw i zachowań człowieka zorientowanych na przestrzeń, zbiorowość, lokalną kulturę oraz silna spójność lokalnej zbiorowości oparta na podobnych pozytywnych i uświadomionych wspólnie wartościach (tamże, s. 292). Opisywany patriotyzm obejmuje podstawowe płaszczyzny życia człowieka, wymiary afiliacji i poznania – indywidulany, rodzinny, lokalny i regionalny (Kasprzyk, 2016, s. 264). Odwołuje się do zakotwiczenia we wspólnotach podstawowych.

RODZINA MIEJSCEM PRAKTYKOWANIA LOKALNOŚCI. UJĘCIE TEORETYCZNE

Patriotyzm lokalny rozpoczyna się w środowisku prymarnym – rodzinie (Skrzypniak, 1998, s. 12), która nie tylko przekazuje życie, ale także wartości, tradycje i kulturę (Chałas, Kowalczyk, 2006, s. 22). To najbliższe środowisko, w którym członkowie rodziny, zwłaszcza dzieci, czują się bezpiecznie i u siebie, znają ludzi, z którymi obcują, co sprzyja poznawaniu zasad ładu społecznego i wrastaniu we wspólnotę (Panuś, 2019). Od najmłodszych lat rodzina kształtuje u dziecka miłość i szacunek do języka, kultury lokalnej i regionalnej oraz narodowej, tradycji i zwyczajów, praw i norm moralnych (Majkowski, 2019, s. 223).

Dom rodzinny staje się dla mieszkańców źródłem wiedzy o przodkach oraz miejscu zamieszkania (Sozańska, 2014, s. 45). Dzięki takim działaniom w sposób naturalny i niewymuszony członkowie rodziny zdobywają i poszerzają wiedzę o historii własnego rodu oraz miejsca, środowisku – jego tradycjach i obrzędach. Specyficzne więzi, jakie łączą osoby tworzące rodzinę, sprzyjają kształtowaniu tożsamości rodzinnej, poczucia przynależności, szacunku i poświęcenia dla drugiego człowieka, a w perspektywie czasu także umiłowania małej ojczyny i narodu (Dyczewski, 2007, s. 109-111).

Codzienna aktywność rodziców, a często także dziadków na rzecz bliskich i otoczenia, lokalnej wspólnoty wywołuje emocje i angażuje w działania, które budują doświadczenia własne pozostałych członków grupy (Przygoda, 2015, s. 110; Plieth-Kalinowska, 2018). Rodzinne rozmowy, świętowanie, odpoczynek, wycieczki i wspólna praca, którym towarzyszą opowieści odwołujące się do prawd uniwersalnych i osadzone najczęściej w historii najbliższego obszaru, wzmacniają u dzieci związek ze wspólnotą, miejscem, regionem i narodem (Jakubowska, 2021, s. 47-48). Nie bez znaczenia jest opowiadanie w rodzinie bajek, regionalnych legend, recytacja wierszy oraz poznawanie folkloru (Gąsiorek, Moczulski, 2011, s. 22). Relacje wewnątrzrodzinne osób oraz te z innymi ludźmi – bliskimi, krewnymi,

sąsiadami, mieszkańcami gminy, regionu, ich postawy, wartości, przekonania stają się, jak pisze H. Herman, rdzeniem patriotyzmu (Herman, 2012, s. 75).

Rodzina przekazuje swoim członkom wiedzę o przyrodzie, zjawiskach, faktach i kulturze oraz kształtuje wrażliwość emocjonalną, co pozwala na kultywowanie i wprowadzanie w życie istotnych wartości, takich jak praca, odpowiedzialność, sumienność, dyscyplina, zaufanie, tolerancja, równość, poczucie sprawiedliwości, jak też dostrzeganie sensu działania (Furmanek, 2019). Dysfunkcje rodziny w wymienionym obszarze prowadzą młode pokolenie w kierunku braku chęci i zaangażowania w określenie własnej tożsamości, w odnalezienie siebie i swojego miejsca w społeczeństwie. Krąg rodzinny prowadzi człowieka ku szerszym społecznościom – miejscowym i lokalnym, zawodowym i społecznym (Lulek, 2023, s. 108). Uczy życia z innymi i dla innych. Jest miejscem wywoływania, utrzymywania i wzmacniania zachowań i aktywności związanych z przywiązaniem do miejscowości i okolicznych terytoriów. Właśnie w układach różnorodnych środowisk wieloosobowego współbycia człowiek osiąga swoją dojrzałość (Homplewicz, 1995, s. 196). Wspólne przeżywanie w rodzinie nie tylko czasu, ale także motywów, celów i wartości pozwala na jednoczenie się osób wokół wspólnego miejsca życia, które staje się wspólnotowe (tamże, s. 200). W takich miejscach występuje społeczne współżycie oparte na wzajemnym układaniu się, otwarte na różnorodność, w którym zapewniona jest podmiotowość jednostkowa i podmiotowa formuła wspólnoty rodzinnej. We wspólności jednostki i grupy uczą się na własnych sukcesach i porażkach, doprowadzając do równościowego współistnienia, wspólnoty myśli i dialogowania (Mendel, 2017, s. 183-186). W ten sposób powstaje wspólnota ludzi przez miejsce kreowanych i miejsce kreujących (Ostrowicka, 2013, s. 11).

Zdarza się jednak, że niektórzy zawłaszczają miejsce, nie dając możliwości korzystania z niego innym. Podmiot zawłaszczający lekceważy wszelkie prawa innych jednostek i grup, dąży do ich kontrolowania, podporządkowania i pozbawienia władzy. Zawłaszczający staje się elementem dominującym, oczekując *niezaangażowanego zaangażowania* (Sławek, 2007, s. 18). Człowiek doświadczać może zatem nieumiejscowienia w rodzinie i otoczeniu, polegającego na braku więzi z drugim w miejscu, które staje się tylko częścią codziennego przebywania niemającego szczególnej wartości (Bierwiaczonek, 2016, s. 178-181).

METODOLOGIA BADAŃ WŁASNYCH

Kierując się tymi przesłankami, w 2023 roku podjęto badania w ramach realizowanego projektu *Modele patriotyzmu w perspektywie doświadczeń biograficznych 20-, 40- i 60-latków na Podkarpaciu*[3]. W niniejszym opracowaniu przedstawiono

[3] Projekt (ID 539392) zrealizowany został przez autorkę opracowania w oparciu o środki z budżetu państwa w ramach ścieżki *Nauka dla Społeczeństwa II*.

fragment badań dotyczący scharakteryzowania patriotyzmu lokalnego, nazywanego także terytorialnym. Starano się uchwycić typowe komponenty wymienionego umiłowania regionu (Creswell, 2013, s. 163). Jeden z problemów badawczych zawierał się w pytaniu: Jakie są dominujące cechy patriotyzmu lokalnego na Podkarpaciu w perspektywie 20-, 40- i 60-latków? W toku badań skoncentrowano się na stosunku jednostki do terytorium i przestrzeni, zaangażowania społecznego na rzecz otoczenia i zakorzenia w miejscu. Dążono do poznania doświadczeń badanych obrazujących cechy przywiązania do podstawowych obszarów identyfikacji w procesie kształtowania zakotwiczenia we wspólnocie. Zdecydowano się na wyodrębnienie zdań otwierających swobodne wypowiedzi respondentów odnoszących się do patriotyzmu w wymiarze lokalnym – rodziny, miejsca, miejscowości, przodków. Dążono do ustalenia znaczeń, sensów i kontekstów społecznych (Kawecki, 2018, s. 23).

Badania miały charakter ankietowy (Pilch, 1998, s. 86). Wykorzystano autorski kwestionariusz ankiety. Badanie przeprowadzone zostało z użyciem metody PAPI (ang. *paper and pencil interview*). Badani otrzymali papierową wersję kwestionariusza ankiety, na którą następnie samodzielnie nanosili swoje odpowiedzi. Metodę PAPI zastosowano ze względu na zróżnicowany wiek badanych.

Badaniami objęto 1200-osobową grupę mieszkańców Podkarpacia, po 400 respondentów w trzech kolejnych, wymienionych powyżej kategoriach wiekowych[4]. Badania miały charakter losowy (Babbie, 2007, s. 208) i zostały przeprowadzone między 1 a 31 maja 2023 roku we wszystkich powiatach województwa podkarpackiego.

Losowy charakter próby umożliwił generalizowanie wyników z próby na badaną populację przy wykorzystaniu odpowiednich testów statystycznych[5]. W badaniu udział wzięło 52% kobiet oraz 48% mężczyzn, co odpowiada strukturze populacji w województwie. Ponad połowa z nich zamieszkuje w środowisku wiejskim – 55%. Najliczniejsza grupa badanych – 42% posiada wykształcenie średnie. Wykształceniem wyższym legitymuje się 32% respondentów, a podstawowym 7%

[4] Badania właściwe poprzedzono pilotażem zrealizowanym w okresie od 19 stycznia do 10 lutego na grupie 300 mieszkańców Podkarpacia, w trzech kolejnych kategoriach wiekowych.

[5] Szczegółowe dane empiryczne są do wglądu u autorki opracowania. Zastosowano pakiet IBM SPSS Statistics 25. Przy jego pomocy wykonano analizy częstości, analizy podstawowych statystyk opisowych wraz z testem Kołmogorowa-Smirnowa, jednoczynnikowe analizy wariancji w schemacie międzygrupowym, mocne testy równości średnich Browna-Forsytha, testy *t* Studenta dla prób niezależnych, testy χ^2 oraz dokładne testy Fishera. W przypadku wyników istotnych statystycznych wykonano testy *post-hoc* – odpowiednio – Sidaka, bądź Dunnetta. Za poziom istotności uznano klasyczny próg $\alpha = 0{,}05$. W pierwszym kroku obliczono podstawowe statystyki opisowe badanych zmiennych wraz z testami Kołmogorowa-Smirnowa, sprawdzającymi normalność rozkładów badanych zmiennych ilościowych. W przypadku wszystkich badanych zmiennych odnotowano rozkład odmienny od rozkładu Gaussa. W takiej sytuacji wskazana jest dodatkowa weryfikacja wartości skośności i kurtozy rozkładów tych zmiennych. Jeśli mieści się ona w przedziale +/- 2, można przyjąć, że rozkład badanej zmiennej nie jest znacząco asymetryczny względem średniej. Takie wartości odnotowano w przypadku wszystkich badanych zmiennych. Z tego względu postanowiono, że wykonywane będą analizy statystyczne przy użyciu testów parametrycznych.

ankietowanych. Połowa badanych pozostaje w związku małżeńskiemu, zaś 27% to osoby stanu wolnego. Respondenci do 35. roku życia to przeważnie panny i kawalerowie (62% badanych), natomiast starsi w większości przebywają w związkach małżeńskich (56-68%). W grupie najstarszych respondentów ¼ określiła swój stan cywilny jako wdowa/wdowiec.

PATRIOTYZM LOKALNY W PERSPEKTYWIE 20-, 40- I 60-LATKÓW. OMÓWIENIE WYNIKÓW BADAŃ

W świetle teoretycznych rozważań umiłowanie najbliższego otoczenia rozpatrywane jest w kategoriach związków z rodziną, miejscem urodzenia i miejscowością. Taki rodzaj powiązania, określony jako patriotyzm lokalny, niekiedy obywatelski lub rodzinny, obejmuje związki z małą ojczyzną, przejawiające się w szacunku do najbliższych, poczuciu silnej więzi z innymi obywatelami oraz zakorzenieniu w miejscach. Poszukując komponentów patriotyzmu lokalnego, zdecydowano się na odniesienie do następujących obszarów identyfikacji przestrzennej: rodziny, miejscowości i miejsca

Tabela 1. Znaczenie rodziny dla badanych 20-, 40- i 60-latków

Rodzina	Dane ogółem N=1200		Według wieku badanych					
			Do 35 lat N=400		Powyżej 35 - 60 lat N=400		Powyżej 60 lat N=400	
	l.b.	%	l.b.	%	l.b.	%	l.b.	%
rzecz ważna/najważniejsza	526	43,8	175	43,8	194	48,5	157	39,3
wsparcie	244	20,3	85	21,3	75	18,8	84	21
najbliżsi/bliscy/nasz kraj	214	17,8	69	17,3	59	14,8	86	21,5
dom/miejsce, gdzie czuję się dobrze	45	3,8	14	3,5	16	4,0	15	3,8
miłość/szczęście/ świętość/bliskość/ dobro	142	11,8	49	12,3	49	12,3	44	11
nie mam rodziny	12	1,0	3	0,8	4	1,0	5	1,3
inne	17	1,4	5	1,3	3	0,8	9	2,3
Suma	1200	100	400	100	400	100	400	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ankietowych.

Znaczenie rodziny dla badanych mieszkańców Podkarpacia jest zróżnicowane, co odzwierciedlają kategorie odpowiedzi. W świetle doświadczeń 43,8% ogółu badanych rodzina to przede wszystkim rzecz najważniejsza, wartość, pożądany i cenny stan. Takie zdanie wyraża blisko połowa respondentów w wieku średnim. Ankietowani podkreślają także istotne w rodzinie więzi wzmacniające spójność pomiędzy najbliższymi osobami (wskaźnik 17,8%) oraz intuicyjnie nawiązują do związków z krajem, przyjmując, że naród to rodzina rodzin, a ziemia ojców buduje ojczyznę. W pokoleniu 60-latków czyni to ponad 1/5 badanych, którzy są przekonani, że są to naturalne i dopełniające się podmioty życia społecznego. Ponadto pytani ujmują rodzinę jako źródło wsparcia (20,3%), szczęścia, bliskości i dobra (11,8%), a więc niezbywalne wartości moralne. Wśród odpowiedzi „inne" pojawiły się takie, które podkreślają znaczenie poczucia bezpieczeństwa i klimat domu: *ostoja spokoju*; *sens życia*; *ogromny, bezcenny akumulator.*

Patriotyzm rodzinny, odnoszący się do ściśle określonej zbiorowości i przestrzeni, oparty jest na wartościach, symbolach, tradycjach oraz przejawia się w poczuciu zakorzenienia, przywiązania, odpowiedzialności i wzajemnej troski. Ten trwały związek z najbliższymi jest gwarancją przekazywania dziedzictwa kulturowego rodziny, odwołując się do znaczenia przodków i ich losów. Znaczenie wcześniejszych pokoleń w życiu ankietowanych było także jednym z obszarów badań. Zatem zamieszczono pytanie otwarte, z prośbą o dokończenie zdania: *Moim przodkom zawdzięczam….*

Tabela 2. Znaczenie przodków dla badanych 20-, 40- i 60-latków

Przodkom zawdzięczam	Dane ogółem N=1200		według wieku badanych					
			Do 35 lat N=400		Powyżej 35 - 60 lat N=400		Powyżej 60 lat N=400	
	l.b.	%	l.b.	%	l.b.	%	l.b.	%
pochodzenie/edukacja/wykształcenie/to kim jestem/wychowanie	291	24,3	71	17,8	89	22,3	131	32,8
wolność	391	32,6	152	38	135	33,8	104	26
życie	229	19,1	69	17,3	68	17	92	23
dom rodzinny/nazwisko	45	3,8	20	5,8	11	2,8	11	2,8
tradycję/historię	151	12,6	57	14,2	59	14,8	35	8,8
dużo	55	4,6	11	2,8	27	6,8	17	4,3
inne	38	3,2	17	4,3	11	2,8	10	2,5
Suma	1200	100	400	100	400	100	400	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ankietowych.

Zebrane dane empiryczne wskazują, że dla ankietowanych związki z przodkami są istotną kategorią wspólnoty rodzinnej i społecznej. Blisko 1/3 ogółu badanych wskazuje, iż przodkom zawdzięcza wolność, rozumianą jako prawo do decydowania o sobie. Ten wskaźnik jest szczególnie wysoki w grupie osób młodych, do 35. roku życia, i wynosi 38,0%. Ma natomiast zdecydowanie niższą wartość – 26,0% w grupie 60-latków. Objęci badaniami mieszkańcy Podkarpacia podkreślają także, iż przodkom zawdzięczają pochodzenie i edukację (1/4 ogółu badanych, a w grupie seniorów blisko 1/3 respondentów). Taka sytuacja wskazuje na znaczenie relacji ankietowanych z wcześniejszymi pokoleniami i ich wpływ na wybory życiowe oraz edukacyjne pokoleń obecnych. Dzięki związkom z przodkami współczesne pokolenia poznają tradycję i historię, dającą poczucie stabilności i kontynuacji tożsamości rodziny, o czym informuje 12,6% badanych. Dla zależności między wiekiem badanych a znaczeniem przodków odnotowano wynik istotny statystycznie ($\chi^2(12) = 56{,}30$; $p < 0{,}001$; $V = 0{,}15$). Różnice odnotowano dla odpowiedzi *pochodzenie/edukacja/wykształcenie/to kim jestem/wychowanie*", wskazywaną najrzadziej przez pokolenie 20-latków oraz *wolność*, najczęściej wskazywaną właśnie przez tę grupę wiekową. Siła odnotowanego efektu była niska.

Mała ojczyzna to także miejscowość, w której funkcjonują respondenci i jej znaczenie dla budowania wspólnoty. Dane odnoszące się do skategoryzowanych wypowiedzi ankietowanych na temat miejscowości prezentuje kolejna tabela.

Tabela 3. Znaczenie miejscowości dla badanych 20-, 40- i 60-latków

Miejscowość	Dane ogółem N=1200		według wieku badanych					
			Do 35 lat N=400		Powyżej 35 - 60 lat N=400		Powyżej 60 lat N=400	
	l.b.	%	l.b.	%	l.b.	%	l.b.	%
ładna/piękna/ciekawa/ wyjątkowa	67	5,6	31	7,8	21	5,3	15	3,8
miejscem, gdzie żyję/zamieszkania/gdzie się wychowałem/ miejscem wspomnień/spotkań	360	30,0	113	28,2	137	34,3	110	27,5
małą ojczyzną/całym życiem	126	10,5	30	7,5	45	11,3	51	12,8
nieciekawa / niczym szczególnym	51	4,3	28	7,0	11	2,8	12	3,0
ważna	215	17,9	67	16,8	71	17,8	77	19,3
domem/oazą/azylem/ spokojem/radością	335	27,9	117	29,3	104	26,0	114	28,5
miejscowością/wsią	30	2,5	9	2,3	5	1,3	16	4,0
inne	16	1,3	5	1,3	6	1,5	5	1,3
Suma	1200	100	400	100	400	100	400	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ankietowych.

Miejscowość, w której przebywają respondenci, odbierana jest w kategoriach pozytywnych. Badani przedstawiają ją jako obszar dobry do życia, spokojny, o licznych walorach estetycznych. Miejsce, które jest ważne, wyjątkowe, wypełniające całe życie. Takie stanowisko zajmuje 30,0% ankietowanych, a w pokoleniu średnim ponad 1/3 pytanych. Opisując własną miejscowość, 27,9% respondentów łączy ją z domem, azylem, spokojem i pozytywnymi emocjami. Wśród młodych dorosłych wskaźnik wynosi 29,3%. Badani dają wyraz swojej aktywnej postawie, wyrażającej patriotyzm obywatelski, pisząc o *polu do działania*; *miejscu, które chcę udoskonalić*; *super miejscu do życia.* W omawianej kategorii odnotowano wynik istotny statystycznie, $\chi^2(14) = 33{,}64$; $p = 0{,}002$; $V = 0{,}12$. Najwyraźniejsze różnice odnotowano dla odpowiedzi *małą ojczyzną/całym życiem*, wskazywaną najrzadziej przez osoby do 35. roku życia oraz *miejscem, gdzie żyję / zamieszkania / gdzie się wychowałem / miejscem wspomnień / spotkań*, wskazywaną najrzadziej przez osoby powyżej 60. roku życia. Siła odnotowanego efektu była niska.

Związek z rodziną, przodkami i miejscowością umożliwia zakorzenienie w oswojonym i ograniczonym miejscu, które badani odbierają zarówno w kategoriach przyrodniczych, przestrzennych, jak i relacji społecznych. Pełne dane prezentuje kolejna tabela.

Tabela 4. Znaczenie miejsca dla badanych 20-, 40- i 60-latków

Moje miejsce	Dane ogółem N=1200		według wieku badanych					
			Do 35 lat N=400		Powyżej 35 - 60 lat N=400		Powyżej 60 lat N=400	
	l.b.	%	l.b.	%	l.b.	%	l.b.	%
dom rodzinny	90	7,5	40	10,0	25	6,3	25	6,3
rodzina/najbliżsi	122	10,2	48	12,0	30	7,5	44	11,0
dom/mieszkanie/miejsce zamieszkania	427	35,6	122	30,5	144	36,0	161	40,3
przyroda/lasy/góry	61	5,1	16	4,0	30	7,5	15	3,8
Polska/kraj	247	20,6	64	16,0	97	24,3	86	21,5
wieś/miasto	96	8,0	38	9,5	21	5,3	37	9,3
miejsce, gdzie czuję się swojo, dobrze, bezpiecznie	94	7,8	34	8,5	6	9,0	24	6,0
nie mam takiego	18	1,5	15	3,8	3	0,8	-	-
inne	45	3,75	23	5,8	14	3,5	8	2,0
Suma	1200	100,0	400	100,0	400	100,0	400	100,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ankietowych.

Respondenci swoje miejsce określają w dwóch zasadniczych kategoriach. Po pierwsze, odnoszą go do swojego lokum i miejsca zamieszkania, co wynika z opisywanych już związków z rodziną, przodkami i miejscowością. Takie zdanie wyraża 35,6% ogółu badanych, a w pokoleniu seniorów jest to 40,3%. Ta grupa ankietowanych w toku codziennych doświadczeń, wchodzenia w relacje z ludźmi identyfikuje w najbliższym środowisku własne miejsce. Druga kategoria odnosi się do identyfikowania swojego miejsca w kontekście narodowym. Takie zdanie wyraża 1/5 badanych ogółem, a w grupie osób pomiędzy 35. a 60. rokiem życia 1/4 respondentów. Pytani odczytują swoje miejsce w kategoriach tożsamości narodowej, wpisując się w tradycyjno-narodowy obraz patriotyzmu. Dla opisywanych grup wypowiedzi odnotowano wynik istotny statystycznie ($\chi^2(16) = 65{,}47$; $p < 0{,}001$; $V = 0{,}17$).

DYSKUSJA WYNIKÓW BADAŃ

Wyłonione kategorie afiliacji i poznania badanych mieszkańców Podkarpacia – rodzinne, miejscowe i wybrane (własne miejsce) skategoryzowano według kręgów tematycznych, ukazując wiodące komponenty patriotyzmu lokalnego: aksjonormatywny, terytorialno-przestrzenny, narodowy i ambiwalentny. Uzyskane dane wskazują na związek mieszkańców Podkarpacia z miejscem, określoną treścią i kulturową tożsamością (Lewicka, 2014, s. 227-229). Dotyczą przestrzennych układów oraz nadawania im znaczeń, a także koncentrują się wokół wartości. Doświadczenia ankietowanych określają przynależności do wspólnoty rodzinnej, terytorialnej i narodowej oraz duchowy z nimi związek (Żmudzińska-Nowak, 2010, s. 107). Szczegółowe zakresy tematyczne, kategorie i podkategorie prezentuje tabela poniżej.

Tabela 5. Komponenty patriotyzmu lokalnego w perspektywie 20-, 40- i 60-latków

Komponenty patriotyzmu lokalnego	Dane ogółem N=1200		według wieku badanych					
			Do 35 lat N=400		Powyżej 35 - 60 lat N=400		Powyżej 60 lat N=400	
	l.b.	%	l.b.	%	l.b.	%	l.b.	%
Aksjonormatywne								
Wartość	**741**	**61,8**	**242**	**60,5**	**265**	**66,25**	**234**	**58,2**
• rzecz ważna/najważniejsza	526	43,8	175	43,8	194	48,5	157	39,3
• ważna	215	17,9	67	16,8	71	17,8	77	19,3
Wewnętrzne wartości etyczne	**762**	**63,5**	**270**	**67,5**	**252**	**63,0**	**240**	**60,0**
• miłość/szczęście/świętość/ bliskość/dobro	142	11,8	49	12,3	49	12,3	44	11,0
• wolność	391	32,6	152	38,0	135	33,8	104	26,0
• życie	229	19,1	69	17,3	68	17,0	92	23,0
Społeczne wartości etyczne	**535**	**44,5**	**156**	**39,0**	**164**	**41,0**	**215**	**53,8**
• pochodzenie/edukacja/ wykształcenie/to kim jestem/ wychowanie	291	24,3	71	17,8	89	22,3	131	32,8
• wsparcie	244	20,3	85	21,3	75	18,8	84	21,0
Wartości estetyczne	**67**	**5,6**	**31**	**7,8**	**21**	**5,3**	**15**	**3,8**
• ładna/piękna/ciekawa/ wyjątkowa	67	5,6	31	7,8	21	5,3	15	3,8
Terytorialno-przestrzenny								
Kategoria dom	**942**	**78,5**	**313**	**78,25**	**300**	**75,0**	**326**	**81,5**
• domem/oazą/azylem/spokojem/radością	335	27,9	117	29,3	104	26,0	114	28,5
• dom / miejsce gdzie czuję się dobrze	45	3,8	14	3,5	16	4,0	15	3,8
• dom rodzinny/nazwisko	45	3,8	20	5,8	11	2,8	11	2,8
• dom rodzinny	90	7,5	40	10,0	25	6,3	25	6,3
• dom/mieszkanie/miejsce zamieszkania	427	35,6	122	30,5	144	36,0	161	40,3
Kategoria przestrzenna: miasto/ wieś	**126**	**10,5**	**47**	**11,8**	**26**	**6,5**	**53**	**13,5**
• miejscowością/wsią	30	2,5	9	2,3	5	1,3	16	4,0
• wieś/miasto	96	8,0	38	9,5	21	5,3	37	9,3
Kategoria miejsce oswojone	**823**	**68,6**	**282**	**70,5**	**277**	**69,3**	**264**	**66,0**
• miejscem, gdzie żyję/ zamieszkania/gdzie się wychowałem/miejscem wspomnień/spotkań	360	30,0	113	28,2	137	34,3	110	27,5

• małą ojczyzną/całym życiem	126	10,5	30	7,5	45	11,3	51	12,8
• miejsce gdzie czuję się swojo, dobrze, bezpiecznie	94	7,8	34	8,5	6	9,0	24	6,0
• tradycję/historię	151	12,6	57	14,2	59	14,8	35	8,8
• rodzina/najbliżsi	122	10,2	48	12,0	30	7,5	44	11,0
Kategoria walory przyrodnicze	**61**	**5,1**	**16**	**4,0**	**30**	**7,5**	**15**	**3,8**
• przyroda/lasy/góry	61	5,1	16	4,0	30	7,5	15	3,8
Narodowe								
Kategoria: wspólnota narodowa	**461**	**38,4**	**133**	**33,3**	**156**	**39,0**	**172**	**43,0**
• Polska/kraj	247	20,6	64	16,0	97	24,3	86	21,5
• najbliżsi/bliscy/nasz kraj	214	17,8	69	17,3	59	14,8	86	21,5
Ambiwalentne								
Kategoria: niczym szczególnym	**136**	**11,3**	**57**	**14,3**	**45**	**11,3**	**34**	**8,5**
• nieciekawa/niczym szczególnym	51	4,3	28	7,0	11	2,8	12	3,0
• nie mam takiego	18	1,5	15	3,8	3	0,8	-	-
• nie mam rodziny	12	1,0	3	0,8	4	1,0	5	1,3
• dużo	55	4,6	11	2,8	27	6,8	17	4,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ankietowych.

Dyskusja na temat cech charakterystycznych dla patriotyzmu lokalnego trzech kolejnych pokoleń mieszkańców Podkarpacia odsłania kilka linii podziału wyznaczanych przez wiek badanych. W ramach komponentu aksjonormatywnego zauważyć należy ujmowanie patriotyzmu lokalnego jako wartości obiektywnej, na którą wskazuje aż 2/3 badanych w wieku średnim. Środowisko lokalne i relacje społeczne pozwalają ankietowanym w najbliższym otoczeniu doświadczać miłości, wolności, dobra. Patriotyzm lokalny jest więc orientowany wokół wartości wewnętrznych mieszkańców. Dla ponad połowy badanych 60-latków patriotyzm lokalny obejmuje wartości społeczne realizowane w procesie wychowania, edukacji, wykształcenia i rozwijania własnej tożsamości oraz doświadczanie wsparcia.

Komponent terytorialno-przestrzenny patriotyzmu lokalnego w perspektywie badanych obejmuje kilka łączących się kategorii. Są to dom, miejsce zamieszkania w klasyfikacji przestrzennej, miejsce zakorzenienia oraz określone walory przyrodnicze miejsca. Szczególne znaczenie dla respondentów ma dom. Uśredniony wskaźnik w tej kategorii wynosi 78,5%, zaś wśród ankietowanych w podeszłym wieku aż 81,5%. Dla pokolenia 20-latków znaczenie ma kategoria miejsca oswojonego, wybranego, w którym spotykają się z bliskimi (wskaźnik 70,5%). Uzyskane wyniki wskazują na identyfikację ankietowanych w pierwszej kolejności z rodziną

i osobami bliskimi, a następnie podkreślają związki terytorialne (Wiłkomirska, Fijałkowski, 2016).

Wyodrębniono także komponent narodowy, wskazywany przez 38,4% ogółu badanych. W pokoleniu 60-latków miernik procentowy w tej kategorii wynosi 43%, co wskazuje, że patriotyzm lokalny dla tej grupy badanych nieodzownie łączy się z identyfikacją z narodem i krajem. Podobne wynik badań uzyskali C. Trosiak (2014, s. 175) i M. Flis (2019).

Dostrzec należy także, że badani, określając składowe patriotyzmu lokalnego, dostrzegają narastający proces ambiwalencji miejsc. Brak związku z najbliższym otoczeniem, niedostrzeganie jego specyfiki werbalizuje ogółem 11,3% respondentów, a w grupie 20-latków ponad 14%. Być może dla tej grupy sondowanych miejsce osiedlenia jest inne od miejsca urodzenia, miejsce zastane nie jest identyczne z miejscem wybranym – odkrytym (Lewicka, 2012).

KONKLUZJA

Patriotyzm lokalny, nieodzownie łączy się z ziemią, obszarem, rejonem zamieszkiwanym przez określoną grupę ludzi, których łączą wartości kulturowe bliskie całej zbiorowości. Obejmuje kolejne kręgi przynależności – od indywidulanych, przez rodzinne, sąsiedzkie, miejscowe, po regionalne. Nierzadko staje się elementem patriotyzmu narodowego, a nawet umiejscowienia europejskiego. Rozważania i wyniki badań przedstawione w niniejszym opracowaniu nie wyczerpują całokształtu problematyki związanej z umiłowaniem najbliższego otoczenia jednostki. Niemiej zgromadzony materiał empiryczny upoważnia do sformułowania wniosków:

1. Niezależnie od wieku badanych mieszkańców Podkarpacia rodzina jest naturalnym elementem najbliższego otoczenia, ujmowanym w kategoriach wartości (61,8%), szczególnie wewnętrznych, opisywanych przez miłość, szczęście, dobro oraz bliskość. Ponad połowa ankietowanych 60-latków werbalizuje patriotyzm lokalny w kategoriach społecznych wartości, związanych z procesem edukacji i budowania tożsamości w rodzinie.
2. Istotnym komponentem patriotyzmu lokalnego jest także dla respondentów jego lokalizacja terytorialno-przestrzenna. Badani, bazując na własnych doświadczeniach toczącego się życia, osobistych historiach i podejmowanych aktywnościach, wskazują na kategorie: dom, typ środowiska (miasto, wieś) oraz miejsce zakorzenienia. Odczytują wymienione kategorie jako znaki własnej identyfikacji w najbliższym otoczeniu. Dom to kategoria szczególna dla 60-latków, wskazywana przez 81,5% sondowanych. Natomiast relacje z otoczeniem jako miejscem oswojonym przedstawia najliczniej grupa badanych 20-latków (wskaźnik 70,5%), którzy czują się związani z ludźmi zamieszkującymi okolicę. Pomimo powszechnego podnoszenia postulatów o znaczeniu walorów przyrodniczych środowiska wskazuje na ten aspekt umiłowania małej ojczyny zaledwie 5,1% pytanych.

3. Dla 38,4% ogółu ankietowanych mieszkańców Podkarpacia patriotyzm lokalny jest składową patriotyzmu narodowego. Wcześniejszym pokoleniom najmłodsza grupa ankietowanych zawdzięcza przede wszystkim wolność (wskaźnik 38,0%), zaś pokolenie 60-latków pochodzenie, edukację i tożsamość (wskaźnik 32,0%).

4. Wśród badanych – 11,3% informuje o doświadczaniu ambiwalencji wobec umiłowania najbliższego otoczenia. Nie dostrzegają jego walorów i wyjątkowości, nie potrafią ich także skonkretyzować. Często nie mają rodziny, ani nie odnaleźli miejsca własnego.

5. Na podstawie skategoryzowanych tematycznie wypowiedzi respondentów wyodrębniono komponenty patriotyzmu lokalnego określone jako: aksjonormatywny (61,8% ankietowanych), terytorialno-przestrzenny (78,5% badanych), narodowy (38,4% pytanych) i ambiwalentny (11,3% sondowanych).

BIBLIOGRAFIA

Babbie, E. (2007). *Badania społeczne w praktyce*. PWN, Warszawa.

Bierwiaczonek, K. (2016). *Społeczne znaczenie miejskich przestrzeni publicznych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.

Buszta, W. J. (2005). Naród i kultura jako narracje. W: W.J. Buszta, K. Jaskułowski, J. Nowak (red.), *Naród – Tożsamość – Kultura. Między koniecznością a wyborem*. TNW, Warszawa.

Chałas, K., Kowalczyk, S. (2003). *Wychowanie ku wartościom narodowo-patriotycznym. Elementy teorii i praktyki.* Tom II: *Naród, Ojczyna, Patriotyzm, Państwo, Pokój.* Jedność, Kielce.

Creswell, J.W. (2013). *Projektowanie badań naukowych. Metody jakościowe, ilościowe i mieszane*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.

Dyczewski, L. (2007). Rola rodziny w wychowaniu patriotycznym. W: A.J. Omelaniuk (red.), *A to Polska właśnie. Patriotyzm, regionalizm, kultura*. Wydawnictwo Silesia, Warszawa – Wrocław.

Flis, M. (2019). Patriotyzm w świecie etyki dyskursu. Czy potrzebne jest patriotyczne wychowanie? W: A.J. Mickiewicz, R. Strzelecki (red.), *Etyka a patriotyzm*. Adam Marszałek, Toruń.

Furmanek, W. (2019). Patriotyzm w aksjologii i pedagogice. W: K. Chałas, W. Furmanek, K. Ożóg (red.), *Niepodległość – implikacje pedagogiczne i edukacyjne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.

Gąsiorek, K., Moczulski, W.S. (2011). *Patriotyzm fundamentem bezpieczeństwa narodowego RP w XXI wieku*. Stowarzyszenie Ruch Wspólnot Obronnych, Warszawa.

Herman, H. (2012). Jakiego patriotyzmu potrzebują dziś Polska i Polacy? W: A. Skrabacz (red.), *Patriotyzm współczesnych Polaków.* Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa.

Homplewicz, J. (1995). *Etyka pedagogiczna*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów.

Jakubowska, E. (2021). *Wychowanie obywatelskie w młodszym wieku szkolnym.* Impuls, Kraków.

Jałowiecki, B. (2011). Miejsce, przestrzeń, obszar. *Przegląd Socjologiczny*. T. 60.

Kasprzyk, D. (2016). Patriotyzm lokalny – konteksty tożsamościowe. *Zeszyty Wiejskie*. Z. XXII.

Kawecki, I. (2018). *Szkice z metodologii jakościowych badań edukacyjnych.* Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.

Lewicka, M. (2014). Miejsce. W: M. Saryusz-Wolska, R. Traba (red.), *Modi memorandi. Leksykon kultury pamięci.* Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.

Lewicka, M. (2012). *Psychologia miejsca.* Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.

Lulek, B. (2023). Patriotism in the opinion of 20, 40 and 60-year-old people types of patriotism in the Podkarpacie voivodeship. *HUMANITAS. Pedagogika i Psychologia*, 2. DOI: 10.5604/01.3001.0054.4314.

Majcherek, J. (2006). Patriotyzm miejsc. *Dekada Literacka*, 6.

Majkowski, W. (2019). Rola rodziny w kształtowaniu patriotycznych postaw. W: J. Stala (red.),

Zdrowa i mocna rodzina fundamentem społeczeństwa. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie, Kraków.

Malikowski, M. (1988). Socjologiczna problematyka patriotyzmu lokalnego. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny,* Z. 3.

Mendel, M. (2017). *Pedagogika miejsca wspólnego.* Wydawnictwo Naukowe Katedra, Gdańsk.

Muszyńska, J. (2013). Jestem ze wsi. Czy to wstyd? W: J. Nikitorowicz (red.), *Patriotyzm i nacjonalizm. Ku jakiej tożsamości kulturowej?* Impuls, Kraków.

Niemiec, J. (2005). Małe Ojczyny wartość szczególna edukacyjnych powinności. W: A.W. Maszke, C. Lewicki (red.), *Współpraca i partnerstwo w środowisku lokalnym. Problemy teoretyczno-praktyczne*. PCEN, Rzeszów.

Ostrowicka, H. (3013). Konstruowanie tożsamości akademickiej w poznawczej perspektywie pedagogiki miejsca – przypadek studenckiego koła naukowego. W: H. Ostrowicka (red.)*, Moje miejsce. Moja tożsamość*. Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz.

Panuś, T. (2019). Rola podstawowych środowisk wychowawczych w wychowaniu patriotycznym dzieci i młodzieży. *Roczniki Teologiczne*. T. LXVI.

Plieth-Kalinowska, I. (2018). Patriotyzm polskiej młodzieży w XXI wieku, *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Pedagogika,* 16.

Pilch, T. (1998). *Zasady badań pedagogicznych*. Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa.

Przygoda, A. (2015). *Społeczne role dziadków w procesie socjalizacji wnuków*. Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.

Skrzypniak, R. (1998). Rodzina – mała ojczyzna wychowawcza. *Rocznik Socjologii Rodziny*. T. X.

Sławek, T. (2007). Genius loci jako doświadczenie. Prolegomena. W: Z. Kadłubek (red.), *Genius loci. Studia o człowieku w przestrzeni.* FAART, Katowice.

Sozańska, E. (2014). Rodzina jako środowisko wychowania w wartościach. *Łódzkie Studia Teologiczne*, 3.

Szczurkowska, J. (2016). *Ja – patriota. Psychologia patriotyzmu*. Difin, Warszawa.

Theiss, W. (2004). Tezy o małej ojczyźnie, edukacji i rozwoju lokalnym. W: C. Lewicki (red.), *Edukacyjne aspekty współpracy i partnerstwa w środowiskach lokalnych*. PCEN, Rzeszów.

Trosiak, C. (2014). Współczesny polski patriotyzm: między wspólnotą narodową a wspólnotą regionalną. *Przegląd Politologiczny*, 4.

Wiłkomirska, A., Fijałkowski, A. (2016). *Jaki patriotyzm?* Difin, Warszawa.

Żmudzińska-Nowak, M. (2010). *Miejsce. Tożsamość i zmiana*. Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice.

RODZINA – MIEJSCOWOŚĆ – MIEJSCE. O PATRIOTYZMIE W WYMIARZE LOKALNYM POKOLENIE 20-, 40- I 60-LATKÓW NA PODKARPACIU

Streszczenie: Emocjonalne poczucie identyfikacji człowieka z określonym obszarem, jego krajobrazem, ludnością, symbolami i wytworami kultury to istotna kategoria pedagogiczna. Umiłowanie najbliższego otoczenia zakotwiczone jest we wspólnocie podstawowej – rodzinie, która wprowadza swoich członków we wszystko to, co ważne, cenne i doniosłe. Patriotyzm lokalny związany jest z budowaniem wspólnoty mieszkańców wokół przyjętych wartości. W artykule przedstawiono typowe dla kolejnych pokoleń mieszkańców Podkarpacia komponenty patriotyzmu lokalnego, skoncentrowanego wokół rodziny, miejsca i miejscowości. Zaprezentowano wynik badań ilościowych, w świetle których patriotyzm lokalny ankietowanych koncentruje się wokół triady wartości: miłość, wolność i piękno. W pokoleniu 40- i 60-latków emocjonalne przywiązanie do środowiska lokalnego wyraża się kategorią małej ojczyzny, która jest elementem wspólnoty narodowej. Pokolenie 20-latków wyraża pewną ambiwalencję wobec miejsca urodzenia, wskazując na znaczenie miejsca życia i zamieszkania jako kategorii lokalności.

Słowa kluczowe: patriotyzm lokalny, Podkarpacie, pokolenie 20-, 40- i 60-latków

FAMILY – LOCALITY – PLACE. ABOUT PATRIOTISM IN THE LOCAL DIMENSION AMONG THE GENERATION OF 20, 40 AND 60-YEAR-OLDS IN THE PODKARPACIE REGION

Abstract: The emotional sense of human identification with a specific area, its landscape, people, symbols and cultural products is an important pedagogical category. Love for the immediate environment is anchored in the basic community – the family which introduces its members to everything that is important, valuable and momentous. Local patriotism is related to building a community of residents around adopted values.
The article presents the components of local patriotism, typical for successive generations of Podkarpacie inhabitants, concentrated around family, place and locality. In the light of quantitative research results presented in this article, local patriotism of the respon-

dents focuses on the triad of values: love, freedom and beauty. In the generation of 40 and 60-year-olds, emotional attachment to the local environment is expressed in the category of small homeland, which is an element of the national community. The generation of 20-year-olds expresses certain ambivalence towards their birthplace, pointing to the importance of the place of living and residence as a locality category.

Keywords: local patriotism, Podkarpacie region, generation of 20, 40 and 60-year-olds